

А. А. Самусёў,
студэнт гісторыка-філалагічнага факультэта
МДУ імя А. А. Куляшова,
Т. М. Слуцкая,
студэнтка гісторыка-філалагічнага факультэта
МДУ імя А. А. Куляшова,
(Магілёў, Беларусь)

СТЫЛІСТЫЧНАЯ РОЛЯ ПРЫКАЗАК І ПРЫМАВАК У “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІЦЫ” ІВАНА МЕЛЕЖА

Аб'ектам увагі ў артыкуле з'яўляюцца прыказкі і прымаўкі як стылістычныя сродкі мастацкай мовы, што з'яўляецца галоўным для ўсебаковага вывучэння індывідуальнага стылю пісьменніка на сучасным этапе развіцця лінгвістычнай навукі.

Пытанні стылістычнай своеасаблівасці праявінага слова ў параўнанні са словам у паэзіі ўпершыню на навуковай аснове распрацаваў М. Бахцін у працы “Слова ў рамане”. Даследчык адзначаў, што ў большасці паэтычных жанраў адзінства сістэмы мовы і адзінства непасрэдна рэалізуючай сябе ў ёй моўнай і гутарковай індывідуальнасці паэта – неабходная перадумова паэтычнага стылю. Перадумовай жа сапраўднай раманняй прозы з'яўляецца, на яго думку, унутраная расслоенасць мовы, яе сацыяльная разнамоўнасць і індывідуальнае разнагалоссе ў ёй.

Разнагалоссе і разнамоўе арганізуюцца ў рамане ў стройную мастацкую сістэму. Усякі раман, без выключэння, карыстаецца такой формай уяўлення арганізацыі разнамоўя, як мова герояў [1, с. 17].

У раманах “Палескай хронікі” можна выдзеліць такія кампазіцыйна стыльвявы адзінствы: 1) стылістычна індывідуалізаваная мова герояў [2, с. 50]; 2) прамое аўтарскае літаратурна-мастацкае апавяданне.

У трылогіі “Палеская хроніка” І. Мележа прыказкі і прымаўкі характарызуюць, у асноўным, мову персанажаў. Мастацкая тканіна “Палескай хронікі” шырока насычана дыялектызмамі. І нават прыказкі і прымаўкі маюць фанетычныя дыялектызмы “кеб”, “ето”, “шчэ”, “буў” і іншыя, якія з першых старонак твора гучаць натуральна і арганічна, бо іх мастацкая мэтазгоднасць не выклікае сумнення. Яшчэ больш “роднымі ды блізкімі” да мовы персанажаў становяцца і прымаўкі з дыялектнай афарбоўкай. Іх у творы шмат, асабліва ў першай кнізе.

Акрамя майстэрскага валодання мастацкай дэталью, І. Мележ выдатна валодаў роднай мовай. Жыў ён на Палессі, дзе захавалася жывая беларуская мова, якая часткова ўвабрала ў сябе і рэгіянальную, блізкую да ўкраінскай мовы лексіку. Таму пісьменнік не мог абысціся без яе, не хацеў ісці супраць “праўды абставін”.

Суадносна з гэтым мастак выбірае спосабы афармлення прыказак і прымавак у мастацкім тэксце твора. Напрыклад: а) адпаведную лексічную замену: *Вырас да неба, а як да каторай дзеўкі падысці – не знаеш...; Жыццё пражыць – ...усяго пабачыць; Етага цвету... хапае;* б) дыялектнае афармленне: *Кожны, як толькі ў пастку ўшчэміцца, авечкай стаць хоча; Шчэ і за сякеру не узяліся, а ўжэ стогнем – спіна баліць; Кеб тілася і елася, кеб было ўсяго, чаго хацелася;* в) указанне або без указання на крыніцу інфармацыі: *Усюды, кажучь, добра, дзе нас няма; Спяць, скажы ты, ўсе, як проса прадаўшы; Ето, як той казаў, пакуль: кося-кося – да ў аглоблі... г) скарачаную форму: Не мела, грэц яго, баба клопату!...; А закон той, як дышло...; І не куры ўсе рабыя...*

Ужо адзначалася некаторымі даследчыкамі, што народная фразеалогія выкарыстоўваецца пісьменнікам у асноўным з той семантыкай, структурай і стыльвымі ўласцівасцямі, якія характэрны для яе ў агульнанародным ужыванні. Разам з тым у “Палескай хроніцы” яна часам ужываецца і ў некалькі змененай форме ці сумесна з блізкімі па значэнню літаратурнымі варыянтамі, дзякуючы чаму набывае новыя адценні сэнсу і становіцца ўжо па-новаму яркім сродкам выразнасці.

“ – То ж етае, ліхо яму, земляное ўпарадкаванне выдумалі! – Трэба яно тут, як сабаку рогі ці карове чобаты!” [2, с. 305] У гэтым фразеалагізме, укладзеным у вусны Зайчыка, добра бачыцца ўвесь ён, шматдзетны бядняк, павесялелы ад моцнай глушакоўскай самагагонкі і за-

добраны паабяцаным яму салам, што ляжала проста перад носам. Жадаючы хоць нечым адплаціць і дагадзіць Глушаку, ён гатовы ганіць нават перадзел зямлі, якога ён, бядняк, так чакаў.

У мастацкім тэксце прыказкі выконваюць сэнсаварганізуючую функцыю. Прыказка часта лагічна завяршае сітуацыю, служыць у ёй свайго роду кропкай, у гэтых выпадках яна з'яўляецца знакам абсалютнай ісціны. Прыказка можа абагульняць увесь сэнс сказанага, ператвараючы сітуацыю ў байку. Часцей за ўсё прыказка ўводзіцца ў сказ непасрэдна, без ўдакладняючых разваг.

У нашым выпадку, калі мы разглядаем канкрэтны твор, – трылогію І. Мележа “Палеская хроніка”, можна вызначыць функцыю прыказак і прымавак, якая падагульняе іншыя. Гэта стылеўтваральная функцыя, якая заключаецца ў тым, што прыказкі і прымаўкі з'яўляюцца найважнейшым сродкам фарміравання стылю пісьменніка, адлюстроўваюць спецыфіку яго моўнай асобы.

Трэба адзначыць, што на стыль твора “Палескай хронікі” І. Мележа накладвае свой адбітак дыялектнае маўленне персанажаў. Мова герояў, ды і звычайнага чалавека ў рэальным жыцці, служыць сродкам афармлення яго думак, а калі глядзець глыбей, то і выразам унутранага духоўнага свету, якое гучыць асэнсаваным адлюстраваннем розуму і душы. Мастацкая мова персанажаў І. Мележа ў першую чаргу сведчыць аб багаці іх духоўнага жыцця. Унутраны свет якіх, як у люстэрку, адлюстраваны ў трапных, яркіх, выразках.

Прыказка можа служыць сродкам вылучэння важнай рысы ўсяго вобраза персанажа. У прозе функцыянаванне прыказак падпарадкавана розным мэтам і звязана з жанравай своеасаблівацю твора. У празаічных жанрах прыказкі могуць спрыяць стварэнню партрэта персанажа, яго характарыстыкі, адзнакі або сітуацыі, у якой ён апынуўся. Прыказкі адлюстроўваюць сістэму поглядаў аўтара, не навізваючы яе (у большасці выпадкаў прыказкі ўжываюцца не ў мове аўтара, а ў рэпліках персанажаў). У падсвядомасці чытача яны надаюць іншае асэнсаванне, адцягненне ад пэўных эпізодаў тэксту, і ствараюць новае, надтэкставае адзінства. Таксама яны могуць выконваць ролю сродка перадачы інтэлектуальна-маўленчай характарыстыкі, адлюстравання жыццёвай філасофіі персанажаў і адначасова аўтарскай (ускосна) іх адзнакі.

Такім чынам, ужыванне прыказак выклікана асаблівасцямі жанру. У эпічных тэкстах прыказкі паводзяць сябе па-рознаму ў малых і вялікіх формах. Так, у аповесцях і раманах яны могуць не толькі ўваходзіць у тканіну тэксту, але і складаць другасную надтэкставую прастору.

Цікава разгледзець выпадак ужывання Мележам прыказкі “*Няма дыму без агню*”, які абазначае – усё мае свае прычыны: напрыклад, калі распаўсюджваюцца плёткі, то ёсць і нейкая прычына. У першай кнізе трылогіі аўтар укладвае гэтую прыказку ў вусны Васіля, але ў некалькі змененай форме і ў дыялектным афармленні:

Гавораць – дак штось ...*Дыму без агню не бувае.*

Другі раз у творы мы сустракаем гэтую прыказку ў трэцяй кнізе “Завсі, снежань” падчас выступлення Гайліса:

– Канечно, тут *дыму без агня не бывае*, – нібы падумаў ён услых.

– Ёсць усякія прычыны. Віна ёсць [4, с. 48].

Наколькі розныя сітуацыі ўжывання, настолькі розныя і гэтыя два персанажы!...

Таксама ў творы двойчы сустракаецца прыказка “*Багатаму жаль карабля, а беднаму – кашаля*”. І такі варыянт: “*Багатаму шкода карабля, а беднаму – кашаля!*”

Тройчы сустракаемся мы ў творы з прыказкай “...віламі па вадзе пісана...” У такі пераломны момант, які апісвае Мележ, відаць, гэтыя словы сталі самымі набалелымі.

Цяпер звернемся да мастацкіх і стылістычных асаблівасцей мележаўскай прыказкі. Па-першае, шмат прыказак, якія гучаць у размовах і думках герояў, у сваёй аснове змяшчаюць антытэзу, напрыклад:

“*Малы жук – ды вялікі гук*”; “*Смяяцца весела ўмела – плакаць навучыцца*”; “*Яго не рэжуць – а ён крычыць*” [5, с. 271]; “*Багатаму жаль карабля, а беднаму – кашаля*”; “*Як солодка будзе – уся каманда прыбудзе. А як горка на смак – паўзі назад, як рак*”; “*Бог даў – Бог узяў*”.

Іншыя прыказкі пабудаваны з дапамогай метафары ці моўнай сімволікі: “*Даждаўся гусачок малады – час залаты*” [1, с. 112]; “*Паявілася – хата засвяцілася*” [3, с. 143]; “*Вырас да неба, а як да каторай дзеўкі падысці – не знаеш*” [5, с. 271]; “*Наш тавар – ваш купец*” [5, с. 239].

Прыказкі выконваюць важную ролю ў абмалёўцы вобразаў герояў.

Яны становяцца своеасаблівым сведчаннем народнасці таго ці іншага характару або, наадварот, падкрэсліваюць, што ён чужы народнаму мысленню і ўяўленню. Напрыклад, “*вострая на язык*” Ганна ахарактарызавала Яўхіма такімі прыказкамі: як “*любіць аржаная каша сама сябе хваліць*”, “*малы жук – ды вялікі гук*”. Але трэба адзначыць выпадкі, дзе падчас у словах Яўхіма схавана самахарактарыстыка:

– Ну от што вы такое Чарнушкі, што нос дзярэце?...Галота дзіравая..

– От і ідзі да багатых! Можа і знойдзеш каралеву.

– І пайду! Дазволу не папытаюся! У Глінішчы, Юравічы пайду, куды захочу! *Такого цвету на ўсяму свету*, і не такіх, як ты! *Любая на багацце – як муха на агонь*. Ідзі, выбірай, абы толькі ахвота була! [16, с. 220].

Як мы бачым, Яўхім шчыра верыць, што ўсё, нават такое пачуццё, як любоў, можна купіць за грошы. Усіх ён мерае пад сябе. Лічыць, што грошы маюць неабмежаваную сілу. Яго “адмоўнасць” падкрэслівае і тое, што ўжывае прыказку, не разумеючы да канца яе сэнсу. Што значыць “муха на агонь”, што чакае тую “муху” (у звыклым варыянце – матылёк). Ён і сам не зразумеў, наколькі правільна адзначыў тое, што здарыцца з дзяўчынай, якая захоча паспытаць такога шчасця.

Вось як куранёўскія жанчыны характарызуюць Ганну Чарнушку: “Картоплю з гуркамі топча, а ўжэ не хоча якога хлопца! *Давай караля з заморскага карабля!*” Такой уяўляецца Ганна тым, хто не ведае яе душу, а пачуццё асабістай годнасці ўспрымаюць як ганарлівасць.

Да Ганнінага партрэта дадае свае штрыхі яе матыха: “Не да кветак – каму хлеба трэба” – вось табе і мудрасць... Аўтар закранае самае балючае, самае галоўнае ў жаночай долі.

Пра натуру Васіля гавораць прыказкі з яго думак-разважанняў. Іх не шмат, напрыклад: *Хіба ж няпраўда, што свая сарочка бліжэй да цела?*”. “*Дыму без агню не бувае*”. “*Ласы на чужыя каубасы*”.

Не ў лепшую пару свайго сямейнага жыцця, Маня гаворыць пра Васіля наступнае: “*Пайшла, дурная ... За такога ... Казалі: “Не ідзі” ... “Ні кала ні двора” ... “Чаго ты пойдзеш?” ... Пайшла*. [6, с. 295]

Шмат прыказак мы знаходзім на старонках рамана ў мове Ганнінай матыхі, вельмі ўпарта яна ідзе да сваёй мэты – стаць цёпчай Глушака: “*У малацэ ды ў масле купацца будзеш*”, “*Сцёрціца – злюбіцца*”, “*Не да кветак, каму хлеба трэба*”, “*Старцам жыць – з перцам есці*” ... Добрую характарыстыку дае ёй Дубадзел: “*З твайёй жонкай, Чарнушка, чорт не згаворыцца!*”

Сустрэкаюцца прыказкі і прымаўкі ў мове многіх герояў: Ганны, Васіля, Яўхіма, Мані, Ганнінай матыхі, Глушчыхі, Апейкі, нават Гайліса. Асобная размова пра цётку Сароку. Яна не проста ўжывае ці сачыняе прымаўкі, яна імі размаўляе. Шматлікія прымаўкі нясуць гумарыстычны змест, надаюць яе вобразу іранічнасць... Але ва ўдавы Сарокі выбар не вялікі – ці плакаць, ці смяяцца. І яна выбірае апошняе. Дарэчы, яна нагадвае аднаго знаёмага нам шолахаўскага персанажа – дзедка Шчукара.

Як бачна, без прыказак і прымавак цяжка ўявіць сабе герояў Івана Мележа – маладых і сталых, вясёлых і сумных, дзяцей і старых, негаваркіх

і вострых на слова, працавітых і гультаёў, прыгожых і не вельмі. Выкарыстанне прыказак і прымавак у творы надае мове сапраўдны народны каларыт, служыць адным з галоўных спосабаў характарыстыкі дзеючых асоб.

Спіс літаратуры

1. Бугаёў, Д. Некалькі згадак пра Івана Мележа / Дзмітрый Бугаёў. – М. – 2001. – 9 лют.
2. Бугаёў, Д. Радасць і боль мастака: роздум пра Івана Мележа з нагоды юбілею / Дзмітрый Бугаёў // Роднае слова. – 1996. - № 2. – С. 3-18.
3. Гніламёдаў, У. Іван Мележ / У. Гніламёдаў. – Мінск : Народная асвета. – 1984. – 128 с.
4. Мележ І. Завеі снежань...: Раман / І. Мележ. – Мінск: Маст, літ., 1978. – 20 с.
5. Мележ, І. Людзі на балоце. Раман / І. Мележ. – Мінск: Нар. асвета, 1977. – 382 с.
6. Мележ, І. Подых навальніцы: Раман з “ Палес. Хронікі / рэдкал.: Р. Барадулін і інш. – Мінск: Маст, літ., 1991. – 509 с.